

Лекція 1.

1. Специфіка політології як науки.
2. Поняття, як основний інструмент наукового пізнання.
3. Позитивізм про необхідність понятійної строгості.
4. Концепт та його специфіка.

Чи є політологія «справжньої» наукою?

Наука виробляє знання про предмет. Як відомо, будь-яке знання принципово відрізняється від думки. При цьому легітимація безпосередньо залежить від евристичних і прогностичних властивостей: від здатності чітко фіксувати і адекватно передавати інформацію, від того, наскільки дана інформація структурована, певним чином обґрунтована і підтверджена, а в разі застосування на практиці дозволяє отримати передбачувані результати.

Але знання виробляють і інші способи осягнення світу. Специфіка науки полягає в тому, що вона претендує на загальнозначимість. Ця претензія обґрунтовується тим, що знання, отримане науковими методами, фіксує істотні властивості об'єкта, достовірно інформує про його внутрішні та зовнішні зв'язки, про принципи і закономірності його функціонування.

Чи володіє політична наука евристичних інструментарієм, що дозволяє виправдати подібні домагання очікування?

Головним інструментом наукового пізнання є поняття. Воно створюється в процесі абстрагування, коли раціональне мислення виділяє і закріплює значимі ознаки і подумки об'єднує їх в стійкі поєднання.

Поняття має жорстко закріплене значення і вживається в єдиному, універсальному сенсі. Саме це дозволяє домогтися однозначності в фіксації предмета думки, досягти єдності в інтерпретації результатів пізнання і представити їх в системному вигляді.

З того часу як позитивізм озвучив програму сцієнтизації пізнання, завдання вироблення понятійної строгості вважалася необхідною умовою науковості. Відсутність подібної універсальності у інструментів соціального, в тому числі політичного пізнання сприймалося як ознака недостатньої розвиненості, як свідчення невідповідності цих дисциплін критеріям науковості.

Однак протягом ХХ століття набирало силу, а до останньої його третини остаточних але усталилося уявлення про те, що в політичному пізнанні неможливо досягти точності і абсолютної універсальності понять в тому сенсі, в якому це завдання формулював класичний позитивізм.

Перешкод на шляху програми сцієнтизації кілька. Політичне знання і його мова виникають і видозмінюються в безпосередньо у зв'язку з усвідомленням і захистом соціальних інтересів. Мова, на якому фіксується і передається знання про політику, одночасно є найважливішим фактором реальної політики. Він використовується для формування, обговорення і легітимації політичного порядку, служить індикатором політичної приналежності і засобом політичної ідентифікації, не кажучи вже про таку функції, як активний вплив на опонентів і прихильників, що перетворює мову в знаряддя політичної боротьби.

В умовах принципової залежності інструментів політичного пізнання від контексту неможливо домогтися від них логічної строгості.

Тому, слова, що використовуються в якості політичних понять, в строгому сенсі поняттями не є, тому що не тільки «не допускають ... термінологізації (встановлення жорстко обмеженого значення, смислової, а фактично операційної несуперечності використання для певних областей діяльності та ситуацій) і скільки-небудь надійної конвенціоналізації сенсу (нормативної або прагматичної згоди про межі значень слова), але, навпаки, принципово орієнтовані на постійне генерування нових смислів, які визначаються розгортанням політичного дискурсу і контекстами» (Ільїн, 1997, с. 22).

Це справедливо як щодо слів природних мов, які використовуються для позначення політичних реалій, так і для штучно створених лексем, спеціально призначених грати роль понять. Перші дуже часто пов'язані не тільки з політикою, але і з іншими життєвими практиками. За своєю природою вони багатозначні. В силу властивої їм полісемантичності вони можуть вступати і постійно вступають в різноманітні синонімічні зв'язки, як стійкі, так і швидкоплинні, з іншими словами, вбираючи «чужі» смисли і транслюючи свої. В результаті виявляється, що «у політичних понять немає чітко визначеного і постійного просторово-часового і соціального сенсу» (Макаренко, 2007, с. 27), що в кожному з них накопичується безліч різних смислів і їх відтінків, а також різні варіанти тлумачення цих смислів і спроб їх комбінування. В процесі комунікації значення слів політичної мови можуть зливатися, пересікатися, конфліктувати. Власне, це і задає простір політичного дискурсу, в якому не тільки постійно відтворюється понятійна нестрогість, а й підтримується варіативність мовного вираження одного і того ж сенсу. Наприклад, за влучним зауваженням вчених, що спеціалізуються в області історії політичних мов, «як тільки " свобода " потрапляє в простір політичної полеміки, вона виявляється поміщена в принципіально різні мовні контексти і може набувати прямо протилежний сенс. Спільність використовуваного поняття стимулює полемічний характер кожного з вживань» (Атнашев, Велижа, 2018, с. 114).

Політичне пізнання не дозволяє спиратися на логічне поняття. Існують проблеми пов'язані зі спробою надати понятійну строгість мовними засобами, за допомогою яких фіксуються і передаються результати політичного пізнання.

Формалізація політичної мови тягне за собою зниження застосовності отриманих когнітивних конструкцій до аналізу конкретних політичних ситуацій.

В якості альтернативного інструменту політичної науки пропонують використовувати концепт. Концепт має властивості, що відрізняють його як від логічного поняття, так і від слів природної мови і визначають його евристичний потенціал.

Концепт фіксує комунікативну сторону пізнання, при цьому його зміст носить кумулятивний характер, в ньому представлені різні в хронологічному і соціально-культурному відношенні смислові пласти. Це дозволяє, з одного боку, вписувати різні теоретичні конструкції до загального дискурсу політичної науки, а з іншого - враховувати контекстні характеристики політичної мови.

Все вищесказане свідчить про те, що специфіка політичного пізнання не дозволяє спиратися на логічне поняття. Потрібен інший інструмент. І таким інструментом може служити концепт.

У сучасній політичній науці «поняття» і «концепт» часто використовуються як синоніми. Історично так і було: ще на рубежі XIII-XIV ст. Вільям Оккам і його послідовники, яких прийнято відносити до школи концептуалізму, латинським *conceptus* позначали саме поняття - універсалії, що виникають завдяки абстрагируючої та систематизуючої діяльності мислення продовжують існувати в розумі як якісь зразки, з якими в процесі пізнання співвідносяться дані досвіду.

Поділ і навіть протиставлення концепту і поняття сталося завдяки позитивізму, особливо логічного, і закріпилося лише в XX столітті в результаті так званого комунікативно-лінгвістичного повороту. Цей поворот був пов'язаний з переосмисленням природи наукового знання і способів його репрезентації.

По суті, він зводився до відмови від поділу і протиставлення суб'єкта, що пізнає суб'єкта і об'єкта, який він пізнає, на користь трактування пізнання як акту комунікація, що виникає тільки при наявності смислового взаєморозуміння.

Тому у фокусі уваги опинилися такі епістемологічні інструменти, як сценарій, фрейм і концепт.

Концепт фіксує і акцентує комунікативну сторону пізнання: «Якщо коротко і попередньо описати, чим же є концепт, то треба перш за все відзначити, що це - модель мови, яка формується в мові і живе в дискурсі мовної спільноти.

Звісно, це не єдине визначення концепту, їх запропоновано досить багато. але, незважаючи на відмінність позицій, сьогодні можна стверджувати, що прихильники концептологічного підходу близькі до консенсусу по його базовим методологічним принципам і теоретичним основам.

Одним з пунктів згоди виступає теза про те, що концепт має подібні риси і з поняттям, і зі словом природної мови, але в той же час відрізняється і від того, і від іншого. На відміну від логічного поняття, концепт фіксує не жорстко певну сукупність ознак, а набір смислів, що співвідносяться з предметом думки: «Поняття" визначається ", концепт ж" переживається ".

Він включає в себе не тільки логічні ознаки, але і компоненти наукових, психологічних, авангардно-художніх, емоційних і побутових явищ і ситуацій»(Степанов, 2007, с. 20).

Наприклад, геометричні поняття паралелепіпед, площина, гіпотенуза і ін. всюди - на всіх континентах, для всіх вчених, незалежно від їх статі, віку, партійних уподобань і віросповідання, - означають одне і те ж, а про владу, державу, народ, свободу цього сказати не можна. Зміст останніх серйозно різниться від країни до країни, від епохи до епохи і істотно залежить від

ціннісного й ідейного контексту. Концепт «багатовимірний, оскільки є вираженням ціннісних орієнтацій і уподобань учасників комунікативних актів, навантажений їх інтерпретаціями. В цьому його принципова відмінність від поняття, логічне значення якого завжди загальне, не залежить від природної мови.

Смислова багат шаровість і варіативність, нечітко фіксований значення, залежність від контексту комунікації - все це ріднить концепт зі словом природної мови. Але, на відміну від цих слів, концепт, як і поняття, функціонує в рамках теоретичного пізнання і є результатом раціональної «інвентаризації» смислів, вибудовування їх ієрархічних відносинах.

Правда, ієрархія смислів в концепті не універсальна, вона залежить від того, які саме семантичні пласти акцентуються в конкретній теоретичній побудові. Акценти ці визначаються позицією - ціннісною, світоглядною, політичною, науковою та ін. - суб'єкта концептуалізації, тим, яким авторитетам він довіряє і на які традиції спирається.